

PULA IMVUILA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

PHEREKGONG
2016

Hlahloba malwetse ana pooneng

Hlahloba dimela tsa hao kgafetsa.

Poone e ka hlaselwa ha bonolo ke malwetse a mangata a fapaneng. Re ntse re tswela pele ho lemotha sena ha mefuta ya rona ya dipeo e ntse e hatela pele. Nakong e fetileng mefuta ya peo ya poone e ne e ntshe-tswa pele ka baka la mamello ya yona le manganga a yona. Empa moraorao tjena ho se ho tsepamisitswe maikutlo haholoholo kunong le tlhahisong, e leng tekong ya ho tiisa hore poloke-ho ya dijo e ba teng.

Mefuta e meng e teng ya dipeo tse seng di entswe hore di be kgahlanong le malwetse a itseng; le ha ho le jwalo, hajwale hona ha e sa le sepheo se ka sehlohonong sa ditsebi tsa moraorao tjena tsa mobu. Hona ha se ntho e mpe; ho mpa ho bolela feela hore re tshwanetse ho ela hloko malwetse a fapaneng a poone

le hore re tshwanetse hore ka nako tsohle re dule re hlahloba boteng ba malwetse ana dijothollong tsa rona. Ka mehla ho le teng seo re ka se etsang ho Iwantsha tshenyo e ka bakwang ke malwetse ana. Jwalo ka ha mefuta ya poone e tswetse pele ka teng ntlatatsong ya tlhahiso, le tsona dikhemikhale tsa rona di ntsheditse pele mabapi le taolo e matla ya malwetse le dikokwanyana dijothollong tsa rona.

Malwetse a dimela a bakwa haholoholo ke kwaekgwaba, dibaktheria le dikokwanahloko. Tsena di kgona ho ata ka potlako e kgolo, mme di ka baka tshenyo e mpe haholo haeba ho sa nkuwe mehato e nepahetseng kgahlanong le tsona. Kwaekgwaba, dibaktheria le dikokwanahloko di ka hlasela dikarolo kaofela tsa semela tse kenyehetsang metso, dikutu, mahlaku le diqo tsa poone. Tsena di ka ba le tshwaetso

Koranta ya Grain SA ya
bahlahisi ba ntseng ba hola

Bala Ka Hare:

02 | A re keneng 2016 ka tumelo

07 | Diqeto dikampong
tsa canola

12 | Grain SA e buisana tjena le...
David Mongoato

NKGONO JANE O BUA TJENA...

Ke batho ba bangata hakaakang ba tla beng ba phomotse matsatsing a phomolo, empa lona dihwai, le tla be le sebeditse ka thata ho tiisa hore setjhaba se na le dijo. Re lehlohonolo hakaakang ho ba le dihwai tsa makgonthe, tse ikemiseditseng ho itella rona hakana – re le opela mahofi ka baka la mosebetsi wa lona o boima! Re re tshwarang jwalo!

Diradiong le dikoranteng re ultiwa ho buuwa haholo ka 'diphethoho' – ke eng ntho ena e bitswang 'phetoho?' Bukeng ya tlhaloso ya mantswa e hlaloswa e le 'phetoho e isang botleng'. Mosebetsi kaofela oo re o etsang lenaneong lena ke o phehelletseng phetoho – re batla ho etsa diphethoho tse tla fetola maphele a batho ba rona, polokeho ya dijo Afrika Borwa, tshebediso ya mobu, ho fa dihwai tse ntsho bokgoni ba ho sebedisa masimo a bona, ba fihelle kuno e phahameng, ba fokotse ditjeho tsa tlhahiso, batho ba fuwe boitsebelo le bokgoni ba ho itsamaisetsa dikgwebo tsa bona, ho phatlalatswe ditaba le tsebo, bana ba kennge tjehesoh ka tsohle tsa temo – sepheo kaofela ke ho fetola tsohle hore di ntlaiale ho feta pele.

Ka kakaretso batho ba tshaba phetoho, mme ka hoo, ba ka kgahlanong le yona – ba batla ho etsa seo ba neng ba ntse ba se etsa hobane ba ikutlwa ba baballehile. Diphethoho di tlisa kgatello ya maikutlo, mme hona ha ho monate. Nneta ena e bonahala le ho dihwai tse kgahlanong le mekgwa e metjha ya sejwalejwale ya tlhahiso, mme ba bona ho le molemo ho etsa seo bontata bona ba nnileng ba se etsa. Lenaneong la rona re leka ho tataisa e mong le e mong ho ya mokgweng wa sejwalejwale o tshwarellang, o baballang ditjeho, o tshireletsethileng, wa ho hlahisetsa setjhaba dijo. Mesebetsing yohle e fapaneng, dihwai di shebane le mekgwa ya sejwalejwale eo ruri e ka tlisang phetoho e molemo.

Nakong ya ho ngola molaetsa ona, ho bile siyo pula matbatoweng a tlhahiso ya dijothollo tsa lehlabula – e mong le e mong o tshwenyehile ka sehla seo re yang re se shebile. Hajwale re a tseba hore na re kgonne ho jala dijothollo tsa rona kapa tjhe. Ka lehohonolo dihwai di na le tshepo hore tsohle di tla tsamaya hantle le hore di ikemiseditse ho kenyia lehetla mohomeng le ho jala dijothollo. Re tshepa hore selemo sena se tla re fuparela tse molemo, e leng tse tla o thusa ho boela o jala hape selemong se tlang. Eka re ke ke ra lebala hore dihwai di a fepa – dijo tsa batho le tsa diphopholo di kgaketswa ke dihwai.

Ke kgwedi ya Pherekong, dikokwanyana di tla tshwenya haholo dijothollong tsa lona – eba le mamello ya ho dula o hlhloba mathata a ka bang teng – ho beha leihlo dijothollong ho ka nna ha baballa dijothollo tsa hao!

Ha di ate, di tswale mafahlal!

A re keneng 2016 ka tumelo

Ke lakaletsa babadi bohole ba Pula Imvula selemo sa katleho le mahlonolo sa 2016. Ho bonahala eka selemo sena se tla qala ka diqholotsa le mathata a maholo.

Sehla se qadile morao haholo moo pula e batileng e eba siyo e ka thusang balemi ho qalella ka ho jala ka mane ka North. Komello ya 2015 e re siile ka mongobo o monyane haholo oo re neng re ke ke ra etsa letho le lekaalo ka ona. Dikuno tse tlase di na le sekagahlha se sebe tjheleteng e kenang, mme selmong se fetileng e bile balemi ba banyane haholo ka palo ba ileng ba etsa phaello. Le yona 'Swartland' e tshephahlang Kaapa Bophirimela e bile le komello e mpe haholo.

Maemo a lehodimo mohlomong ke ona kotsi e kgolo e shebaneng le molemi wa dijothollo. Le ha molemi a ka leka ho etsa maqheka a itseng, empa a ke ke a qoba kotsi e ka pele ho yena. Le tsona diinshoreense tsa komello ha di haufi le balemi ba bangata. Ha se ka baka la ditjeho tsa phahameng, empa ke ka baka la dikotsi tseo dikhamphane tsa diinshoreense di shebaneng le tsona, mme ditjeho tseo di beha dikhamphane ka mosing.

Mefuta e metjha ya dipeo tse sa tshabeng komello e ka nna ya thusa nakong e tleng hammoho le mekgwa ya temo ya paballo, empa re sa ntse re hloka pula ho hlahisa dijothollo. Ke sefe se mading a rona jwalo ka

balemi, se etsang hore re nne re lomahanye meno le ha maemo a le boima tjee? Haeba o ka botsa karabo ho nna, nna ke tla re ke tumelo! Tumelo ya hore Morena wa rona ya lokileng o tla re fa pula le hore O tla re fa tseo re di hlokang. Ka baka lena, ke le lakaletsa tumelo e ngata selemong sa 2016. Sebedisa boitsebelo ba hao kaofela, mme o buisane le batataisi ba hao, empa o be le tumelo ho Modimo wa rona hore o tla fana ka tse hlokahalang hore o be le dijothollo tse ntle tsa ho fepa setjhaba.

“ Maemo a lehodimo mohlomong ke ona kotsi e kgolo e shebaneng le molemi wa dijothollo.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Jannie de Villiers, Molaodi ya ka Sehloong wa Phethahatso (CEO) wa Grain SA. Ho fumana lesedi le batsi romella e-meile ho jannie@grainsa.co.za.

Pula Imvula's Quote of the Month

If you don't like something change it; if you can't change it, change the way you think about it.

~ Mary Engelbreit

Hlahloba malwetse ana pooneng

e kgolo kunong ha re etla tabeng ya ho kotula sejothollo. Kereiti ya poone le yona e tla theoha.

Malwetse pooneng a hloka maemo a mang a itseng a tikoloho hore a ntshetswe pele. Haeba maemo a le matle, mme bolwetse bo le teng semeleng se seholo, ke moo a tla qala ho tswela pele le ho hlasela semela. Bolwetse bo tla ja eneji (matla) a lokelang ho ya lehlakung le tlahisong ya sejothollo, mme qetellong bo tla kgama semela le ho se bolaya. Hang ha bolwetse bo le teng semeleng se le seng, bolwetse bo tla namela dimeleng tse ding tse haufi ka ho fefola disele tsa baktheria tse tla dula hodima mahlaku le dikutu le ho qala ka mosebetsi wa tshenyo semeleng se hlahlamang.

Dibaktheria, dikwaekgwaba le dikokwanahlоко tse bakang bolwetse di ka dula di ntse di le teng masimong nako ya dilemo tse ngata, empa ha maemo a tikoloho a se matle di ke ke tsa tswela pele. Bolwetse bo bang teng sebakeng se itseng, nakong e itseng ya sehla, bo ka nna ba eba siyo sebakeng sona seo nakong ya sehla se hlahlamang haeba maemo e se a dumellang bolwetse boo.

Pele sehla sa ho jala se qala, re tshwanetse ho ba le moraloo wa hore re ilo sebetsa jwang ho laola bolwetse. Ditjeho tsa mehato ena ya taolo ka mehla ke taba e kgolo. Mohato o baballang ditshenyehelo ka ho fetisa taolong ya bolwetse ke ho thibela bolwetse.

- Utlwisa sejothollo seo o se jalang hammoho le malwetse a lebatowa la hao.

1

2

3

4

5

6

7

8

Setshwantsho 1 - 8: Malwetse a dimela a ka ata kapele le ho baka tahleheloo e kgolo haholo kunong.

Se lebelletsweng ho mohlahlobi...

Mohlala wa diaparo tsa boitshireletso tse tshwanetseng ho aparwa.

Ditabeng tsa rona tse fetileng tse mabapi le tsamaiso mosebetsing, re buile ka tsamaiso le poloko ya direkoto e le dintlha tsa taba ena. Haeba o na le basebeletsi, le ha eba ke yena a le mong, o tshwanetse ho ya ka molao ho ikamahanya le dithoko tsa molao o amanang le taba ena. Ditaba tsa mesebetsi mona Afrika Borwa di laolwa ke melao e lesome.

Hara yona kaofela, ya bohlokwa ka ho fetisisa ke ya letsatsi le letsatsi, e leng ena e latelang, eo re buisanang ka yona:

- Molao wa Maemo a Motheho a Kgiro (*Basic Conditions of Employment Act (BCEA)*, wa 75 wa 1997 kamanong le Kabo ya Karowlana 13 (*Sectoral Determination 13*);
- Molao wa Dithaphiso mabapi le ho Lemala Mosebetsing hammoho le wa Malwetswe wa 130 wa 1993 (*Compensation for Occupational Injury and Disease Act, 130 of 1993*);
- Molao wa Bophelo bo botle Mosebetsing hammoho le Boipabaloo wa 85 1993 (*Occupational Health and Safety Act, 85 of 1993*); le
- Molao wa Inshorensen ya ho se Sebetse, wa 30 wa 1996 (*Unemployment Insurance Act, 30 of 1996*).

Ho tiisa phethahatso ya molao o boletsweng hodimo mona wa mosebetsi, bahlahlodi ba kgethwa ke

Lefapha la Mesebetsi ho etsa ditlhahlolo dibakeng tsa mesebetsi. Hape ba eletsa beng ba mesebetsi le bahiruwa mabapi le ditokelo tsa bona le tseo ba tshwanelang ho di etsa, mme ba na le tokelo ya ho etsa dipatlisiso dibakeng tsa mesebetsi haeba ditlettelebo kapa dikotsi di ka ba teng.

Nakong ya tlhahlolo mohlahlobi o tia tlhahloba hore na ho ipapisitswe le molao o amehang wa mosebetsi. Ba ka nna ba kopa dikonteraka kapa ditumellano tsa ho hirwa, dikgetjhana tsa meputso, diregistarla tsa ho ba teng mosebetsing hammoho le difaele tsa mohiruwa ka mong. Ba boetse ba ka batla bopaki ba ngodiso ya Letlole la Dithaphiso tsa Mosebeletsi (*Workman's Compensation Fund*) le hammoho le Letlole la Inshorence ya ho se sebetse (*Unemployment Insurance Fund*) hammoho le bopaki ba meputso ya moraorao. Ba ka nna ba tlhahloba hore na kaketso ya o mong le o mong wa melawana e latelang e ngotswe moo e bonwang ke bohole na: BCEA; Molao wa Tekano Kgirong (*Employment Equity Act*); Molao wa Bophelo bo botle Mosebetsing hammoho le Boipabaloo (*Occupational Health and Safety Act*); le hore kopla ya Kabo ya Karowlana 13 (*Sectoral Determination 13*) e a fumaneha ho bahiruwa na. Ba ka nna ba boela ba tlhahloba hore na mehato ya kgalemo hammoho le khoutou di teng na.

Mohlahlobi wa tsa mosebetsi a ka nna a tiisa hore ho fela ho ipapisitswe le molao wa Bophelo bo botle Mosebetsing hammoho le Boipabaloo: mohlala, hore na diketane tse mathang motjhineng hammoho le mabantla di tshireleditswe ka ho lekaneng; hore masoba a ho baleha nakong ya dikotsi ho tlhaha meahong a tshwailwe ka mokgwa o tlkileneng na; hore na ditimamollo di a fihlelleha na, le hore dinse di sebetsa hantle ka tshwanelo na; hore tsohle tse ka tshwarang malakabe a mollo di bolokilwe ka nepo le hore di a sebediswa na; hore mehala kaofela ya motlakase le di-plugs di tshireleditswe ka nepo na; hore dikhemikhale kaofela di bolokilwe ka nepo le ho sebediswa na; hore lebokose la thuso ya pele le na le tsohle tse tlkalahlang na, le hore le teng tulong ya mosebetsi na; hore matlwana a tlwekileng ho ya ka bophelo bo botle a teng a ka sebediswang ke ba batona le ba batshehadli na, le hore ho lemala mesebetsing hammoho le malwetswe mesebetsing ke dintho tse tlaehwang ke mohiri Lefapheng la Mesebetsi na.

Hopola hore ha nakong ya tlhahlolo ho ka fumanwa ho se ikamahanya ho itseng le molao, hona ho ka kgannela tlhahlombong e nngwe, e leng e tebileng ho feta, mme bahiruwa ba ka nna ba botsisiswa ke mohlahlobi. Ho molemong wa hao jwalo ka mohiri ho ikamahanya le molao, ho seng jwalo ho ka nna ha kenngwa kotlo ya tefo e pa-

keng tsa R300 le R1 500 mabapi le mohiruwa ka mong hammoho le ho hlahlwelwa teronkong nako ya dikgwedi tse tsheletseng ho isa dilemeng tse tsheletseng.

Nakong e fetyleng, bahiri ba neng ba sa ikamahanye le molao ba ne ba fuwa nako ya mohau, e leng ya dikgwedi tse tharo hore ba lokise ditaba tsa mosebetsi pele ba katwa ka lengolo la taelo la ho se ikamahanye haeba hoo ho tlama jwalo. Ka baka la ditlatsetso Molaong wa Maemo a Motheho a Kgiro, nako ya mohau e se e lahlwe. Bahlahlobi ba Mosebetsi jwale ba ka ntsha taelo ya ho ikamahanya le molao hanghang. Ena ke phetoho ya bohlokwa molaong, mme e na le ditlamorao tse bosula ho bahiri. Mmuso o lomahantse meno hore bahiri ba tlamehile ho ikamahanya le molao.

Bahlahlobi ba mosebetsi ba ka kena dibakeng tse amehang tsa mesebetsi, tse keneletsang mapolasi nakong efe kapa efe e amohelehang ntle le tsebiso ya letho ya hore ba a tla, ho tla itjhebelia ka bobona le ho qobella taba ya ho ikamahanya le molao. Empa ha ba na tokelo ya ho kena dibaka tsa bodulo ntle le tumello ya monga tulo kapa mohiri.

Le ha ho le jwalo, tokelo ya boipabillo ya batho ba mapolasing ke ya boholokwa haholo. Kgahlanong le sena, baemedi ba bang ba diinstitushene kapa ba mafapha le bona ba na le tokelo ka molao ho kena le ho phethahatsa mesebetsi ya bona. Ka baka lena, ho kena polasing ka paballeho le molao ke taba eo ho buisanweng ka yona pakeng tsa ba Agri SA le mmuso, e leng tataiso ya ho kena mapolasing jwalo ka dibaka tsa mesebetsi. Ho ya ka mehato e lokelang ho latelwa, ho kgethwa hore bahlahlobi ba mesebetsi ba etse tumellano le monga polasi kapa manejara e sa le pele. Ka baka la ditokelo tsa molao, bahlahlobi ba mesebetsi ba ka nna ba kena mapolasing ntle le tsebiso ena. Ela hloko hore ke ditho feela tsa Agri SA tse totobatsang boto e kgolo e hlokahalang ya tsebiso dihekeng tsa ho kena tsa mapolasi a tsona tse nang le tokelo efe kapa efe ho ya ka mehato e lokelang ho latelwa.

Ho fihlela mona re ile ra sheba ditokelo tsa bahlahlobi ba mesebetsi. Re reng ka mogu mosebetsi, mohiri? Wena o na le tokelo efe ya ho tiisa hore motho ya ipolelang hore ke mohlahlobi wa mesebetsi ke mang hantlentle pele o dumella motho eo

ho kena polasing ya hao? Mohlahlobi wa mosebetsi o tlamehile ho hlahisa setifikeiti (lengolo) se tiisang boemo ba hae jwalo ka mohlahlobi wa mosebetsi wa Lefapha la Mesebetsi, se bolelang mesebetsi eo a lokelang ho e etsa. Ka ntle ho boitsebiso bona, tumello ya hae ya ho kena e TLAMEHILE ho hanwa. Ho feta mona, mohlahlobi wa mesebetsi a ke ke a kopa lethonyana la tjhelete ya ho hlahloba kapa ya keletso kapa thuso efe kapa efe eo a ka fanang ka yona. Mohlahlobi wa mosebetsi o dumellwa feela ho phetha mosebetsi jwalo ka ha dintlha di ngotswe fatshe. Bahiri ba na le tokelo ya ho ipiletsa kgahlamong le taelo ya ho ikamahanya le ho itseng.

Ho ikamahanya le molao wa mosebetsi jwalo ka ha ho hlokhala ho molemong wa mohiri ka ha ho fokotsa diqabang. Hape e mong le e mong o lemohile le ho tlwisisa se etsahalang tulong ya mosebetsi, mme puisano e ntle e ntshetswa pele. ⚡

Ditaba tsena re di kumelwa ke Marius Greyling, mophehisi ho tsa Pula Imvula. Ho fumana lesedi le batsi romella e-meile ho mariusg@mcgacc.co.za.

Hlahloba malwetse ana pooneng

Dula o ntse o hlahloba mafoe dijothollong tsa hao.

A mang a malwetse a tlwaelehileng

Gray leaf spot (letheba la lehlaku le leputswa)

Bolwetse bona hangata bo ba teng dibakeng tse mongobo nakong eo mahlaku a pepesehileng nako e telele mongobong. Bolwetse bona bo iponahatsa ka ho lemala ho itseng, e leng ha matheba a malelele a bosootho bo boputswa, a holang a ipapisitse le methapo. Dipehelo di teng

tsa keketseho ya bolwetse bona mekgweng ya temo ya minimum tillage (ho phetholwa ho honyanne ha mobu).

Leaf blight

Ho teng mefuta e mmalwa ya bolwetse bona. Bolwetse bona bo atisa ho qala mahlakung a tlase, mme bo eketsehe ha semela se ntse se hola.

Bolwetse bona bo ka nna ba kgannela ho tjheng ho phethahetseng ha mahlaku. Bo fumaneha haholoholo mabatoweng a mongobo o mongata le dithemphereitjhara di leng mahareng nakong ya sehla sa kgolo. Bo ka nna ba kgannela tsheyong e kgolo ya tjhelete.

Ear rot and stalk rot (Ho bola ha tsebe le kutu)

Mefuta e teng e mengata ya ho bola e bakang ho bola ha karolo e tlase ya kutu le dibaka tse mahareng a dikhenele tsa poone. Hona ho baka ho kgineha le ho fokotseha ha kuno. Boholo ba malwetse a ho bola bo bakwa ke maemo a mongobo. Malwetse ana a hlahisa tjhefe e kotsi bo-phelong ba batho le diphoofolo.

Qetelo

Ana ke a mang a malwetse a mangata a loke-lang ho shejwa ka ihlo le ntjhotjho. O ke ke wa tseba hore bolwetse bo tla tla neng ka ha maemo a tikoloho a dula a fetoha. Bohlale ke ho dula o ntse o hlahloba dijothollo tsa hao le ho tlola kapele ha ho hong ho etsahala. Ka mehla hopola hore mokgwa o hlwahlw wa ho laola mahola ke ho nka mehato ya thibelo pele sehla se qala. ⚡

Ditaba tsena re di kumelwa ke Gavin Mathews, Kgau Tsamaisong ya tsa Tikoloho. Ho tseba haholvanyane romella e-meile ho gavmat@gmail.com.

Soneblomo – o ka e tshepa

Re se re kene dikgweding tsa lehlabula, mme bongata ba mabatowa a Afrika Borwa a hlahisang dijothollo a se a fumane marothodinyana a pula. Boemo bo tjena bo a tshwenya. Ruru re se ntse re aparetswe ke komello e kgolo. Ke boemo bo boima boo molemi a iphumanang a le ho bona ha e le mona re sheshbane le kgodumodumo ena ya komello.

Re tla jala eng, na re tla kgona ho jala, na komello e tla nne e tswlele pele, na kgwebo ya temo e tla tswela pele haele mona re sa jale letho mobung? Ke nnete ya mmakoma hore re emetswe ke matsatsi a boima ka pele, empa ona matsatsi ana a boima ke ona a re tsosang molota, a re etsang dikwakwariri tsa banna le basadi, ntho tse thata ka nnete!

Sehla sena sa ho jala ke seo rona balemi re tshwanetseng ho nahana kapele le ho ikamahanya le maemo a tikoloho. Ho ka nna ha hlokahala hore re fetole merero ya rona le ho qapa maqheka a matjha a ho sebetsana le komello. Lengolong lena, ke lakatsa ho buisana le wena ka melemo ya ho jala soneblomo selemong se tshwanang le sena.

Mohlomong o ne o hopotse ho jala poone masimong a hao kaofela, empa jwale ho bonahala nako e se e ile. Mabatoweng a futhumetseng a Afrika Borwa, a kang a Foreisetata le North West, batho ba bangata ba nka Keresemese e le kgefutso ya ho jala poone. Haeba maemo a lehodimo a re thi-bela ho jala lethonyana pele ho letsatsi lena, lehlonolo ke hore re sa ntse re ena le seo re ka se etsang. Re ka jala soneblomo.

Soneblomo e bontshang ho tsoha molota.

Ditholwana tse ntle tsa ho etsa dintho ka nepo.

Soneblomo e tsoha molota le maemong a komello le a phodileng. Ke ka hoo re kgonang ho jala le sebonong sa sehla ka ha diramenyana tsa hwetia di ke ke tsa senya kgolo e ntle ya yona. Re ka jala soneblomo ho tloha kgwedding ya Pudungwana ho ya kena ho ya Hlakola, e leng monyetla o moholo oo re ka o sebedisang. Jwale ha dipula tsa morao di fihla, re tla una molemonyana wa mongobo oo.

Ho ya ka mefuta ho fapano, kgolong ya yona, soneblomo e etsa dipeo matsatsing a 80 - 120.

Molemeng o mong wa ho jala soneblomo ke hore ditjeho tsa tse kennwang mobung ha di a phahama jwalo ka tsa poone. Hona ho totobala haholo selemong seo soneblomo e leng sejothollo seo o "itlhakolang meo-kgo ka sona", e leng sejothollo se babal-

lang ditshenyehelo tsa ho reka dipeo tse ding hape. Dithoko tsa manyolo a soneblomo di tlase papisong le tsa poone. Hona ha ho bolele hore jwale o ye le kgongwana hodimo, ebe ha o sa tshela manyolo. Soneblomo e hola hantle ka nitrogen, empa ka ha e na le metso e tebileng haholo o tla tlameha ho sebedisa nitrogen hang ha o qeta ho e jala. Lenaneo la hao la manyolo a selemo se fetileng le tla boela le sebetsa hape ka ha soneblomo e sebedisa menontsha e mobung, ya selemo se fetileng. Hona ke bopaki ba ka moo metso ya soneblomo e tebileng ka teng.

Le hoja melemo e le mengata e amanang le ho jalwa ha soneblomo, haholoholo dilemong tsa komello, ho sa ntse ho le teng tseo o lokelang ho di sheba ka ihlo le ntjhotjho. O hlokomele hore o se jale soneblomo motjha-o-tjhele selemo le selemo. Hona ho tla monya menontsha kaofela ya mobu, mme mobu o tla ba le esiti e ngata. O ka mpa wa kenyeltsa soneblomo phapantshong ya hao ya dijothollo. Ho hlakile hore dilemong tsa komello re sala re se na boikgethelo bo bokaalo. Molemi o tshwanetseng ho ba le tlhokomelo e ikgethileng ya sejothollo nakong ya kgolo ya sona. Haeba mobu o ena le lekgapetla le thata, dimela di tla tshwara bothata ba ho mela, mme ho tla hlokahala thuso ya metjhine ho pshatla lekgapetla leno ho thusa semela. Molemi o boetse o eletswa ho se jale nakong ya motjheso o phahameng haholo hobane hona ho ka sitisa ho mela ha peo.

Selemo ka seng se na le diqholotsa tsa sona. Dilemo tse ding di ke ke tsa atleha ka baka la maemo ao re ke keng ra a qoba. Empa, ha re nka monyetla wa dijothollo tse fapaneng tseo re nang le tsona, re ka nna ra iphumana re hlotse boholo ba ntwa maemong a thata. Weso, e hlanake ka bohlale! ☺

Ditaba tsena re di kumelwa ke Gavin Mathews, Kgau Tsamaisong ya tsa Tikoloho. Ho tseba haholvanyane romella e-meile ho gavmat@gmail.com.

Diqeto dikampong tsa canola

Tlhahiso ya dijothollo Kaapa Bophirime-la e kenyededitse phapantsho/tatelano ya dijothollo ho Iwantsha dikotsi mapolasing, ho eketsa kuno ya dijothollo ham-moho le ho eketsa taolo e matla ya mahola. Canola ke karolo ya bohlokwa phapantshong ya dijothollo. Ho jwalo ho balemi ba bangata ba Swartland le Kaapa Borwa.

Taba ya bohlokwa ke hore balemi ba tsebe nalane ya kampo e nngwe le e nngwe polasing le hore ke phapantsho efe e sebediswang kapong e nngwe le e nngwe. Ha ho se tlamang molemi phapantshong e le nngwe polasing yohle ya hae. Dijothollo tse ding tse kang lupin di rata mobu o batlang o le lehlabathe, moo metsi a thopothelang hantle, ha canola yona e ke ke ya hola hantle mobung o jwalo.

Ho tseba nalane ya kampo ka nngwe ham-moho le mofuta wa mobu, boemo ba monono le bothata ba mahola ke tsona tse tla o tataisa hore ke dijothollo dife tse ka jalwang ka phapantsho. Hona ho nolofaletsa molemi ho tseba hore selemo le selemo ke dikampong dife moo ho tla ja-lwa dijothollo dife. Ka hoo, haeba mokgwa wa hao wa phapantsho ya dijothollo o sebediswa, tseba hore qetellong ya sehla sena hore ke dihekthara tse kae tsa sejothollo sefe tse tla jalwa selemong se tlang, mme tsebo ena e o thusa ho kenya kopo ya ho romellwa peo nako e sa le teng. Nneta ena e bonahala ka canola. Dikhamphane tse rekisang peo ya canola di tshwanetse hore di be di tshwere dikopo tsa thomello (*orders*) ya peo mafelong a sehla sena hobane peo ya canola e hlahiwa Australia, mme e tliswa kwano ka sekepe pele sehla se hlahlamang sa ho jala se qala. Ka hoo, haeba o sa tsebe esale pele hore ke dihekthara tse kae ka palo, le hore e tla ba dikilogramo tse kae ka palo tsa mefuta e fapaneng, o tla tlameha ho kenya kopo ya hao e sa le pele. Ho seng jwalo o ke ke wa fumana mofuta o motle ka ho fetisia wa peo ya hao.

Tsebo ya hore ke mofuta ofe wa peo ya canola o ka jalwang, e tla laolwa ke boemo ba masimo a hao le hore wena molemi ka bowena o batla ho fihlella eng. Mohato wa pele qetong ya dithoko tsa canola ke ho tseba boemo ba lehola masimong a hao. Mefuta ke e meraro ya canola; wa sejwalejwale, wa Clearfield (CL) le wa Triazine tolerant (TT), mme mofuta ka mong o fapaneng ka tshebediso ya ona. Phapang pakeng tsa mefuta ena e laolwa ke bokgoni ba yona ba ho sebetsana le ditjhefo tse itseng tsa lehola. Kampong moo ho jetsweng mofuta wa canola ya sejwalejwale, ho ka sebediswa feela tjhefo ya lehola la jwang ya mofuta wa ACCase inhibitors (Fops and Dims). Mofuteng wa peo ya canola ya Clearfield (CL) mofuta wa tjhefo ya Fops and Dims le Cysure, e leng ya

Haeba o kgathatswa haholo ke mahola kampong, kgetho e ntle ke mofuta wa peo ya TT e tla thusa molemi ho laola ka matla mathata ana a mahola.

Ho tseba nalane ya kampo ka nngwe ham-moho le mofuta wa mobu, boemo ba monono le bothata ba mahola ke tsona tse tla o tataisa hore ke dijothollo dife tse ka jalwang ka phapantsho.

jwang le lehlaku le sephara, o ka nna wa sebediswa. Mofuteng wa peo ya seholpha sa TT o ka nna wa sebedisa ditjhefo tsa lehola la jwang, e leng (Fops and Dims) le Simazine kapa Atrazine (tjhefo ya lehlaku le sephara le jwang). Mefuta ya dipeo tsa CL le TT e entswe hore e dumelle dibolayalehola tse itseng, mme ho sebedisa tjhefo efe kapa

efe ho ka nna ha bolaya sona sejothollo. Ditjhefo tse bolayang lehola la lehlaku le sephara, tse ka sebediswang mefuteng yohle ya canola ke ditjhefo tsa Lontril le Lomex.

Haeba molemi a se na mathata a letho ka mahola masimong a hae, a ka nna a kgetha ho jala mofuta wa peo ya sejwalejwale kapa mofuta wa

Dinawa tsa soya

Ho jala mmoho le tshebediso ya manyolo

Ditaba tse fetileng tsa Pula Imvula di akreditse dintilha tse fapaneng tsa tlahiso ya dinawa tsa soya, mme di lokela ho balwa haeba ditaba tse ngata tse utlwahalang di hlokwa. Kgatiso ena e tla toboketsa dintilha tse hloklosi tsa tlahiso hammoho le mehato e nkuwang ha ho jalwa, ho etswa meralo/merero hammoho le manyolo dinaweng tsa soya.

Ho jala

Kgetho ya mofuta wa peo

Mefuta ya dinawa tsa soya e fapana ho ya ka ho tshabana le bolelele ba letsatsi hammoho le diyunite tsa motjheso tse hlokahalang ho hlahisa kuno e phahameng mabatoweng a itseng a tlahiso. Ho hloklosi hore o kgone ho etsa kgetho e nepahetseng ya mofuta wa peo e loketseng polasi ya hao kapa masimo a hao a bophahamo bo fapaneng ka hodima mohato wa lewatle mosebetsing o nammeng wa temo. Tabeng ya palohare ya kuno mobung o omeletseng, diteko tsa naaha tsa mofuta wa peo di bontsha pahohare e phahameng ya ditone tse 2,17 hekthara ka nngwe selemong sa 2010. Eba le bonnate hore kgetho ya hao ya mofuta wa peo e na le bopaki bo tiisitsweng ba bonyane ditone tse 2 hekthara ka nngwe le hore ke mofuta o bopangmekotlana e tshwereng peo bonyane disentimithara tse 10 ka hodima foro ya ho jala hore o iphe monyetla o motle wa kuno e phahameng selemong sa pula e ntle.

Matshwao kaofela a kang matsatsi a isang diperesenteng tse 50% tsa ho etsa dipalesa, boph-

hamo ba mekotlana e tshwereng peo, bophahamo ba semela, peresente ya kutu e tala, peresente ya ho kgangwa (ho wa ha dimela ha di fihla kgolong e phethahetseng), peresente ya bongata ba ole, le peresente ya protheine e tala, boleng ba peo, le sphatleha ha mekotlana ya peo ka mora kgolo e phethahetseng hammoho le kuno, kaofela ke dintho tse tshwanetseng ho lekolwa hore ho tsejwe kgetho e nepahetseng, e lokelang polasi ya hao.

Leka ho etela mapolasi a mangata le diteko tse ngata tsa mefuta ya dipeo hore o be le tsebo e ntle pele o etsa kgetho. Hopola hore mofuta wa peo o ka sebetsang hantle lebatoweng le leng hammoho le mebung e fapaneng, o ka nna wa sebetsa ka bofokodi bo boholo polasing ya hao. Itshwarelets ka mefuta ya selehae, e seng e lekiwe, empa jala mefuta e metjha ya peo dibakeng tse nyane hore mofuta ofe kapa ofe o ntifaditsweng, o sebetsang hantle polasiing ya hao o ka kgethwa e le o tla ja-lwa nakong e tlang.

Haeba o na le peo eo o ipoloketseng yona, etsa hore e sefuwe le ho kereitwa ka sepho sa ho jala ka ho lekana hammoho le hore botebo e be bo lekanang. Haeba o sebedisa mokgwa wa temo wa pabaloo, mme eba o kgethile mefuta ya peo e kgahlanong le glyphosate, etsa bonnate hore tse latelang di lokile: plantere ya hao, moraloo wa taolo ya mahola, diyunite tsa hofafatsa hammoho le matla le bokgoni ba hofafatsa.

Ha ditaba tsena di ntse di ngolwa, mabatowa a mangata a komello ha a na mongobo o lekaneng hore dijothollo di jalwe. Ka mehla ke bohlale ho ba

le mefuta ya peo ya sehla se mahareng ho isa ho se sekutshwane lephepheng la hao hore haeba o ka tshwanela ho jala nako e se e ile, mofuta o nepahetseng wa peo o be o le haufi.

Palo ya dimela

Dipeo tsa dinawa tsa soya di fapana pakeng tsa boima ba 0,12 grams khenele ka nngwe ho isa ho 0,18 grams khenele ka nngwe dipeong tsa kgwebo. Metha kapa beha peo ya hao ka mekgahlelo ya dipeo tse 100 mokgahlelo ka nngwe, mme o fumane palohare ya boima ba khenele ka nngwe. Tumellano ya lefatshe lohle mabapi le tlahiso ya mabatowa a komello ke ho phehella ho fumana dimela tse emeng tse 250,000 hekthareng ka nngwe. Palo ena e tla o fa bokgoni bo ka fihlellwang mebung e mengata hammoho le ho kupetsa ho lekaneng kgatellong ya mahola pakeng tsa mela. Dikilograma tse 30 tsa peo ya palohare ya 0,12 grams khenele ka nngwe kapa 45 kgs tsa peo ya palohare ya 0,18 grams khenele ka nngwe ke tse tla hlokahala ho fihlella dimela tse 250,000 hekthara ka nngwe haeba e nngwe le e nngwe ya tsona e mela. Lebella bonyane 10% ya tahlehel ya tse sa tlo mela, mme o sete plantere ho 34 kgs hekthara ka nngwe mabapi le dikhenel tsa 0,12 grams hammoho le ho ka etsang 50 kgs hekthara ka nngwe mabapi le dikhenel tsa 0,18 grams e leng mabapi le diplantere tse sitwang ho setwa ho jala peo ka nngwe. Ho ka nna ha etsahala hore o be le boholo (size) ba khenele dipakeng, mme ditokiso tse nepahetseng di tlamehile ho etswa.

Diqeto dikampong tsa canola

peo ya CL (sebetsana le mofuta wa peo ya CL jwalo ka hoja ke wa sejwalejwale) hobane kuno ya ona e batla e phahame ho feta ya mefuta ya peo ya TT. Haeba kampo e tla ba ya lekgulo selemo ka mora canola, mme e ne e jetswe lesere hanyane kapa e le makgulo a dierekisi, mme e ena le mathata a mahola a lehlaku le sephara, molemi a ka nna a kgetha mofuta wa peo ya CL.

Haeba diqholotse e le mahola a seng a le mabe haholo masimong, kgetho e ntle ka ho fetisisa ke ya mofuta wa peo ya TT e tla thusa molemi ho fenya ntwa kgahlanong le mahola. Ela hloko mona, hore ka baka la popeho ya yona, mefuta ya peo ya TT ka boyona e hlahisa hanyane (10% - 30%) ho ena le mefuta ya sejwalejwale kapa ya CL.

Hang ha molemi a entse qeto ya mofuta wa canola, mohato wa bobedi ke ho etsa qeto ka nako

ya kgolo ya mofuta oo. Ho teng mefuta ya sehla sa nako e kgutshwane, e mahareng le e telele. Sehla se laolwa ke ho phatlalla ha pula nakong ya sehla. Haeba pula ya moo o leng teng e qetella ho na e sa le pele, mme lebatowa e le ommeng, mofuta wa canola ya sehla se sekutshwane e tla ba kgetho ya hao. Ha sehla se nka nako e telele se ntse se phodile, se le mongobo, ho molemo ho kgetha mofuta wa kgolo e teletsana. Mohato wa ho qetella wa kgetho ke mofuta o ikgethileng wa peo, mme hona ho tla laola hore o fumana peo ya hao khamphaneng efe.

Kgetho ya mofuta o motle wa peo ke ntho e batlang e le bonolo, ka ha diteko tsa mefuta ya peo ya canola di etswa mabatoweng ohle a tlahiso ya canola, mme dipetho ditekong tsena di bontsha hore ke mefuta efe ya peo ya canola e sebetsang

hantle lebatoweng la hao nakong e telele. Dipetho tsa diteko tsena tse etswang ke Lefapha la Tema Kaapa Bophirimela di tshehetswa ka ditjhetele ke PRF. Dipetho tsena di fumaneha qetellong ya sehla ka seng sa tlahiso. Hona ho thusa hore molemi a kgone ho kenya kopo ya thomello (order) e sa le pele ho tiisa hore o fumana seo ruri a se batlang ho ena le ho nka feela masalla afe le afe a setseng a peo. Ka hoo, phaphama, weso!

Ditaba tsena re di kumelwa ke

Dr Johann Strauss le Mongadi Piet Lombard,
Bolaodi ba Disaense tsa Dimela, Lefapha la Tema
Kaapa Bophirimela. Ho fumana lesedi le batsi
romella e-meile ho johannst@elsenburg.com
kapa piefl@elsenburg.com.

Photo: Peet van der Walt

Fumana hore karo hano ya dipeo ke efe ka hara mola, le teng ho itshetlehilwe ka karo hano ya mela ho ya ka plantere ya hao, hore sebaka pakeng tse dipeo se kgone ho shebiswa ka hloko nakong ya ho jala. O ka sheba karo hano pakeng tsa dipeo ka ho etsa mekoti meleng, le ho beha peo e ntse e bonahala, le ho metha palohare ya karo hano pakeng tsa dikhenene tse jetsweng. Taba ya ho jala hape e fupere ditshenyehelo tse phahameng haholo, mme ka hoo, eba le bonneta ba hore peo ya hao e jalwa mongobong, botebong bo sa feteng 25 mm. Jala feela tlasa maemo a matle a mongobo.

Manyolo

Kgang ya hore na dinawa tsa soya di amohela tshebediso ya nitrogen pele kapa nakong ya kgolo ya yona ke taba e tshohlwang lefatsheng ka bophara. Dinawa tsa soya di hloka 85 kg tsa nitrogen tone ka nngwe ya peo e hhahiswang. Ka hoo, 170 kg tsa nitrogen di tlamehile ho tswa mobung mabapi le sejothollo sa ditone tse 2 hekthara ka nngwe. Ka hoo, ho hlokolosi ho tiisa hore peo ya hao e entilwe ka nepo ka motswako o motle wa baktheria ya Rhizobium ho etsa bonneta ba hore bonyane dikotola tse kgolo tse 8 ho isa ho tse 20 tsa rhizobium di a bopeha semeleng ka seng, le hore nitrogen e lekaneng e a lokiseha moyeng ho hhahisa ditone tse 2 tsa peo hekthareng ka nngwe.

Hape dinawa tsa soya di tlosa ho ka etsang 8 kg - 9 kg tsa phosphate (P), 25 kg - 40 kg tsa potassium (K) le 8 kg ya sulphur (S) toneng ka nngwe ya peo hekthareng ka nngwe.

Etsa hore mobu wa hao o behwa tekong hore ho hlophiswe manyolo a nepahetseng haeba potassium le phosphate tse teng di ka haella. Bonyane ba manyolo bo ka sebediswang bakeng sa 9 kg ya phosphate tone ka nngwe ya kuno e lebelletsweng, bo ka sebediswa e le tataiso feela e batsi ya motswako o tshwanetseng ho sebediswa. Jwalo ka ha ho bonahala, dinawa tsa soya di sebedisa potassium le sulphur e ngata. Kgothaletso, mohlala, ke hore motswako o lekantsweng, jwalo ka motswako wa 150 kg - 200 kg wa 2:3:4 (30) o nang le nitrogen, phosphate, potassium, zinc le sulphur, o tshwanetse ho sebediswa kaofela ha ona nakong ya ho jala. Ho hlokolosi hore manyolo a kennge 50 mm ka lehlakoreng le 50 mm ka tlasa peo hore ho se be teng tshebetso e mpe ya 13,4 kg ya nitrogen hekthareng ka nngwe e tla bonahala. Etsa bonneta hore peo ya hao e entilwe ka boron le molybdenum ka ha bosiyi ba tsena tse pedi bo tla fokotsa kuno ya hao haholo.

Qetelo

Etsa kgetho e nepahetseng ya mofuta wa peo ya dinawa tsa soya polasing ya hao, mme o kenyen manyolo a lekaneng monono wa mobu le bokgoni ba ona. Ha o etsa tjena, o ipeha monyetleng o motle wa ho lebella sejothollo se tla o fa kuno e phahameng haholo.

Ditaba tsena re di kumelwa ke molemi ya beileng meja fatshe.

Tsa bohlokwa taolong ya sesedi

Popane ya mofuta wa sesedi sa Afrika kapa Busseola fusca ka moo e tsejwang ka teng ho ya ka Selatine e tlwaelehole haholo karolong ya Sub-Saharan Africa.

Mohato wa popane bophelong ba kokwanya o baka tshenyo e kgolo pooneng le mabeleng hohle lebatoweng le Afrika Borwa. Mohato ona o teng ho tlaha mohatong o tlase wa lewatle ho ya mabatoweng a tlahiso a 2 000 metres ka hodima mohato wa lewatle.

Ha dipopane tsena di sa laolwe ka matla, tahlhelolo e kgolo e ka ba teng ho balemi ba baholo hammoho le ba banyane, mme e ka ba pakeng tsa 5% le 30% kapa ho feta kunong e kgonahalang. Dikhenele tse sentsweng ke dipopane ditsejaneng tsa poone di dumella le ho potlakisa tshwaetso e mpe ya mefuta e fapaneng ya kwaekgwaba. Nakong ya kotulo bobe ba peo bo ka nna ba qetella ka

ho theola boleng ba sejothollo. Thekong ya poone ya R2 800 tone ka nngwe le palohare ya kuno ya 4,5 ditone hekthara ka nngwe tshenyo e kgonahalang ya ikonomi e ka ba pakeng tsa R630 le R3 780 hekthara ka nngwe.

Tlhaloso ya saekele ya bophelo

Sheba saekele ya bophelo e bontshitsweng **Setshwantshong sa 1** hore o tsebe mehato e fapaneng ya sesedi sa Afrika masimong a hao a poone.

Popane e nyane ha e na meriri kapa matshwao a itotobatsang, empa e bonahatsa bosweu ba botoro le boputswa bo hlakileng, mme ka nako tse ding e na le mmala o pinki o keneletseng. Hloohwana e bosootho bo bosehla, mme lesobana la ho hema le lelelele le na le botsho ka mathoko. Dipopane di na le disete tse nne tsa maoto a atamelaneng, a ipapisitseng jwalo le mpa.

Popane e kgolo e ipata karolong e tlase ya kutu e setseng masimong e le mohwang nakong ya mariha. Tsena di ithahisa ka mora mariha, mme e tla ba moloko wa pele wa mmoto o tla behela mahe ka hara makgapetla le mahlaku a dimela tsa poone e ntseng e hola, e esong ho qete dikgwedi tse pedi. Mahe a tla qhotswa ka mora matsatsi a 7 ho isa ho a 10, mme a tla tswela pele ka saekele. Popane e hlhang e ja nako ya dibeke tse tshelletseng, ebe e fetohela sebopehong sa 'seboko' (*pupa*) seo ka mora dibeke tse ding tse tharo se hlasisang leloko la bobedi la dimmoto. Nakong ya jwale ya saekele ya komello leloko la pele le la bobedi la ho fofa ha dimmoto le ka nna diehiswa ka dibeke tse ngata.

Dimmoto tse kgolo di na le ho phatlalla ha mapheo ha 25 mm ho isa ho 35 mm, moo mapheo a leng ka pele a leng bosootho bo kganyang ho isa ho bo fifetseng hammoho le matshwao a fifetseng

Lenaneo le kopanetsweng la taolo ya dikokwanyana le hlokolosi.

“

Ha dipopane tsena di sa laolwe ka matla, tahlehel e kgolo e ka ba teng ho balemi ba baholo hammoho le ba banyane, mme e ka ba pakeng tsa 5% le 30% kapa ho feta kunong e kgonahalang.

haholwanyane. Mapheo a ka morao a bosweu bo isang ho bosootho bo boputswa.

Dimmoto tse kgolo di behela mahe a sereledi se sesweu a fifalang hang feela pele a hlah. Mahe a na le ‘diameter’ (bolelele ho tloha lehlakoreng ho ya ho le leng) ya 0,8 mm - 1 mm, mme a batlile a le tjhitja le ho ba sepharanyana. Mahe a ka bang 30 - 100 a ka nna a bonwa ka tlasa lehlaku le ntseng le hola. Bohlale ke ho hlahloba mahlaku a poone e esong ho be dikgwedi tse pedi e le hore e sa le pele o hle o lemohe matshwao a tlhaselo e kgolo e tla ba teng le ho e Iwantsha kapele.

Dimmoto di fofa nakong ya bosiu bophahamong ba lengwele, mme ka hoo di itulela dimeleng tsa poone tse phahameng ho feta mona le ho behela mahe a tsona mahlakung a ntseng a hlah.

Matshwao a pele

Matshwao a pele a lemohuwang a tshenyo hangata ke masobana a manyane a bakwang ke ditsie mahlakung. Masobana ana a batla a tshwana le a kulo ha e thunya ntho. Ha tsena di bonahala, o hle o tsebe hore mohlomong sekgaahlha sa tshenyo ya tlhaselo se tla feta 10% sejothollong sa hao.

Dead heart (Pelo e shweleng) ke le leng la matshwao a pele a tla lemohuwa ke balemi moo mahlaku a mahareng, a ka hodimo semeleng, a tla omella le ho shwa le ho sekamela fatshe semeleng sa pooene se ntseng se hola.

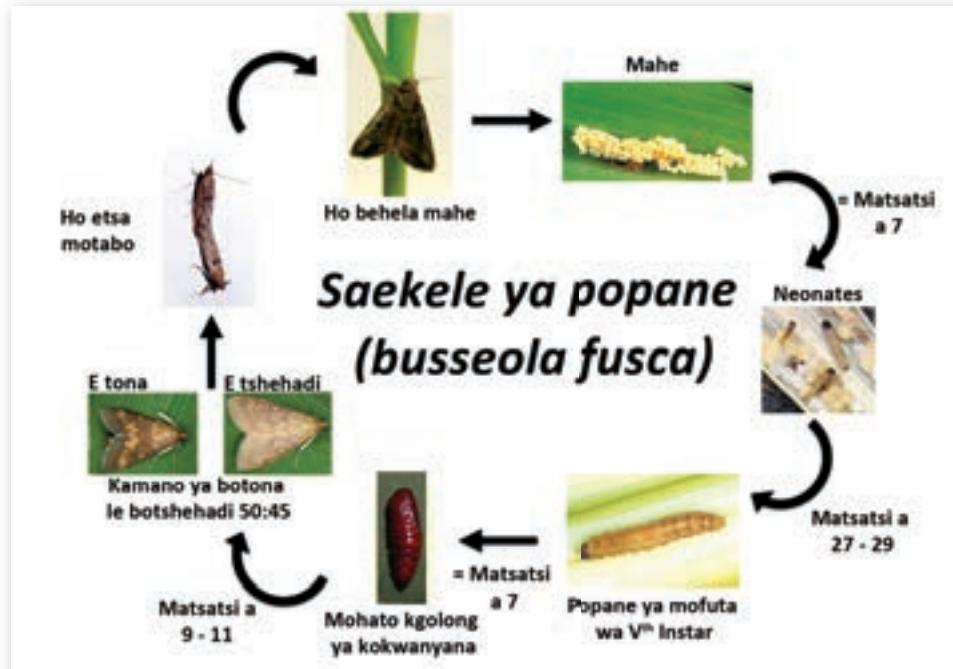
Taolo e tshwanetse ho etswa kapele ka moo ho kgonahalang ka teng. Mohato wa bohlokwa ke ho fafatsa kapa ho sebedisa khemikhale e kenang ka hara semela pele dimela tsa poone di eba te-lele haholo mabapi le tshebediso ya sefafatsi se hlonngweng hodima terekere.

Taolo e kopanetsweng ya dikokwanyana

Mohato ya taolo

Taolo le tsamaiso tlhaselong e ka etsahalang ya sesedi e tshwanetse ho ba karolo ya Taolo e Kopanetsweng ya Dikokwanyana kapa IPM (*Integrated Pest Management*) e hlophisitsweng le ho sebediswa polasing ya hao. Sepheopheo sa taolo ena ke ho eketsa phaello ka ho fokotsa ditjeho tsa tlhahiso hammoho le tsa tshenyo e bakwang ke dikokwanyana. E ka ba hantle ha o ka batlisisa menyeta ya ho sebedisa mokgwa wa saense le o hlophisitsweng mabapi le mosebetsi wa hao wa temo hammoho le dijothollo tse fapaneng tse jetsweng.

Dinttha tse tharo tsa sehlooho lenaneong la Taolo e Kopanetsweng ya Dikokwanyana ke tsena:

Setshwantshong sa 1: Saekele ya bophelo ya sesedi sa Afrika.

Ya pele, ke ho dula o hlahloba ka hloko le ho shebisisa boemo ba dijothollo tsa hao nakong yohle ya saekele ya tsona ya kgolo. Sepheo mona ke ho sheba haeba dikokwanyana di se di le teng. Ke taba ya bohlokwa ho fumana tsebo e le hore dibopeho tsa popane, mahe le kokwanyana di hlwauwe ka nepo ka ha di ama haholo ikonomi.

Ntlha ya bobedi, ke ho ema ka maoto ka ho nka mehato ya taolo ha palo ya dikokwanyana e se e phahame, kapa ha mahola a se a le teng, ke ntlha e behang phaello ka mosing. Dipalong tse hodimo mona, tlhaselo ya 10% eo e leng tlameho ya ho nka mohato wa taolo, e se ntse e bolela tahlehel ya R1 260 hekthara ka nngwe. Haeba ditjeho ka-ofela tsa hofafatsa di le tlase ho mona hekthareng ka nngwe, keletso ke ho laola bothata bona hore o baballe ditjeho mohatong ona. Ntlha ya boraro, haeba taolo e tshwanela ho etswa, sebedisa tjhefo ya dikokwanyana e matla a manyane ka ho fetisisa, mme o sebedise sesebediswa se setilweng ka nepo.

Mehato ya sehlooho ya taolo e kenyelsetsa taolo ka dikhemikhale tse amang/thetsang semela, ho fafatswa ha tjhefo dikokwanyaneng ka ho otloloha ka dihlahiswa tse kenang ka hara semela le ho bolaya popane ka hara mahlaku kapa kutu, kgetho ya mefuta ya dipeo, mekgwa ya tlwaelo, e kang ho fediswa ha popane e bileng teng nakong ya mariha ka hara dithhaka tsa kgale.

Ditjeho tsa dikhemikhale tse amang kapa tse thetsanang le semela ka ho otloloha di ka etsa tahlehel ya R150 hekthara ka nngwe haeba dikhemikhale di tlamehile ho tswakwa le fixer mix. Le ho kenyelsetsa R500 hekthareng ka nngwe ho sebedisa dikhemikhale, ho molemo haholo ka lehlakoreng la tjelete ho etsa taolo mohatong wa sekgaahlha sa 5% sa tlhaselo.

Bt – Poone

Ho kena ha mefuta e metjha ya poone e sebeditsweng le ho ntlafatswa ho tlisitse phetoho e kgolo taalong ya tlhaselo ya sesedi, e leng moo 72% ya mefuta ya peo ya poone e seng e le ya mefuta ya Bt. Eba le bonnate hore o utlwisa ditlhoko le tlameho ya ho jala dibaka tsa paleho kapa tsa thibelo tsa poone eo e seng ya Bt, e leng ka dikgetjhana/metjhophoro masimong a hao hore kganano le poone ya Bt e se ke ya etsahala ka potlako. Diphuputso tsa hajwale di boontsha hore re se ntse re ena le twantshano kapa yona thibelo lehlakoreng la dikokwanyana ya ho laolwa ka matla ke mefuta e fapaneng ya poone ya Bt. Kganna temo ka boikarabelo ntlheng ena, mme o leke ho rala mokgwa wa phapantsho ya dijothollo o dumellang ho fetohela mokgweng wa poone e ntlafaditsweng ka mokgwa wa di-gene hammo ho wa lehlaku le sephara, e leng ka mokgwa wa saekele e ntseng e tswela pele. Phapantsho ya dijothollo le yona e bohlokwa ho ntlafatsa mobu le ho fokotsa kganyetsano kapa twantshano kgahlanong le taolo ya mefuta e meng e itseng ya lehola ka dikhemikhale.

Qetelo

Ho dula o ntse o behile leihlo ka matla le ka dinako tsohle sejothollong sa hao sa poone se sa tswa ho jalwa, mehatong ya pele ya kgolo ya sona, ho tla tiisa hore taolo e etswang ka nako e ba teng ya tlhaselo efe kapa efe ya sesedi. Hape ho tla tiisa hore dikuno di tla ba teng ka moso kotulong.

Ditaba tsena re di kumelwa ke molemi ya beileng meja fatshe.

PULA IMVULA

Bahlophisi

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
► 08600 47246 ▶
► Fax: 051 430 7574 ▶ www.grainsa.co.za

MOHLOPHISI YA KA SEHLOHONG

Jane McPherson
► 082 854 7171 ▶ jane@grainsa.co.za

MOHLOPHISI WA PHATLALATSO

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ▶ liana@grainsa.co.za

MORALO, TLHOPHISO LE HO PRINTA Infoworks

► 018 468 2716 ▶ www.infoworks.biz

PULA/IMVULA E FUMANEHA KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho,
English, Afrikaans, Setswana,
Sesotho sa Leboya, Sezulu le Seqhotsa.

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi

BAHOKAHANYI BA NTSHETSOPELE

Danie van den Berg
Foreisetata (Bloemfontein)
► 071 675 5497 ▶ danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Foreisetata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ▶ johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ▶ Dimakatso Nyambose

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ▶ jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ▶ Nonhlanhla Sithole

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 354 5749 ▶ jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 907 5040 ▶ Sydwell Nkosi

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 084 582 1697 ▶ graeme@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 907 5040 ▶ Sydwell Nkosi

Ian Househam

Eastern Cape (Kokstad)
► 078 791 1004 ▶ ian@grainsa.co.za
► Ofisi: 039 727 5749 ▶ Luthando Diko

Liana Stroebel

Western Cape (Paarl)
► 084 264 1422 ▶ liana@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8057 ▶ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ▶ dutoit@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8038 ▶ Lebo Mogatlanyane

Julius Motsoeneng

North West (Taung)
► 072 182 7889 ▶ julius@grainsa.co.za

Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.

LEHLAKORE LA BOPHELO

Grain SA e buisana tjena le... David Mongoato

4 hekthara ka nngwe. Kuno ya ka jwale e se e le pakeng tsa ditone tse 6 le 7 hekthara ka nngwe mobung o ommeng.

O nahana hore ke sefe sa bohlokwa se thusitseng katileong le tswelopeleng ya hao?

Sa bohlokwa se kentseng letsoho katileong ya ka ke boinehelo ba ka le ho sebetsa ka thata jwalo ka ha ke itadima ke le e mong wa basebetsi ba polasi ya Hanover, eseng monga mosebetsi.

Ke kwetliso efe eo o seng o e fumane ho fihlela jwale, mme ke efe eo o lakatsang ho e fumana?

Ke fumane kwetliso dithutong tse fapaneng tsa Grain SA, mme ke bile teng ho tsena tse latelang:

- Selelekela Tlhahisong ya Poone;
- Thuto e Tswetseng pele Tlhahisong ya Poone;
- Temo e nang le Phaello;
- Thuto ya Tlhokomelo; le
- Boitshwaro Kgwebong hammoho le dithuto tse ding tse ngata.

Ke boetse ke intlafatsa ka ho bat eng dithutong tse kgutshwanyane tsa Cedara Collage. Ke lakatsa ho kenela thuto ya Nosetso ka ha ken a le dihekthara tse 60 tse tlasa nosetso ya pivot. Nka rata ho fumana kwetliso ya ho tseba haholo ka khomputha.

O ipona o le hokae nakong ya dilemo tse hlano? O ka lakatsa ho fihlella dife?

Nakong ya dilemo tse hlano nka rata ho ipona ke le sehwai se hlaileng ka mahetla sa mohwebi, se nang le tse ngata tse fapaneng. Ke tla lakaatsa ho tsepamisa maikutlo mosebetsing wa ho hlaba le ho sebetsana le dihlahiswa tsa nama ya kolobe polasing, eseng feela ho nna ke isa nama ya difak-tshana mmarakeng.

Keletso ya hao ke efe ho balemi ba batja, ba ntseng ba thuthuha?

Keletso ya ka ho dihwai tse ding ke ho di kgothaletsa ho tswela pele ho itulela mapolasing, eseng ho tloha ho ona. Ba tlamehile ho tadima polasi e le ntho e hlokolosi, e le kgwebo ya sebele, eseng ho itlosa bodutu feela.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Ian Househam, Mohokahanyimmo wa Ntshetsopele Lena-neong la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi, Kokstad. Mabapi le lesedi le batsi, romella e-meile ho ian@grainsa.co.za.

THIS PUBLICATION IS
MADE POSSIBLE BY THE
CONTRIBUTION OF
THE MAIZE TRUST